

GORICA / PRED PETINPETDESETIMI LETI STA BILA MESTO IN PODEŽELJE PO TRILETNI IZOLACIJI PONOVRNO ZDRUŽENA

13. avgusta 1950 množica pettisočernih mejo odklonila in jo zanikala z miroljubno invazijo

Pri Rdeči hiši so predrli mejno pregrado in preplavili obmejni pas - Ta dan se je v zgodovino zapisal kot nedelja metel

»Pred kakimi petnajstimi leti sem naključno izvedel za enkratni dogodek, ki se je zgodil v nedeljo, 13. avgusta 1950. O nedelji metel, kot so jo kasneje poimenovali, sem spregovoril z Darkom Bratino, ki je od vsega začetka sodeloval z revijo Isonzo-Soca. Darko me je pogledal, kot ce bi obudil star spomin. »Ves, tudi jaz sem bil takrat prisoten,« mi je odkril Darko. Takoj sem izkoristil priložnost in ga prosil, ce bi kaj napisal za naš časopis. Pričakoval sem, da bo Darko, ki je bil izredno poln dela, potreboval za zapis kar nekaj časa. Navadno smo na njegove članke čakali par mesecev, takrat pa mi je izročil zapis ze dan po

Dario Stasi

najinem srečanju. Pisal ga je med potovanjem z vlakom proti Trstu, za pisanje pa je uporabil ovojnico neke vosčilnice. Pisava je bila drobna, v članku ni bilo nobenega popravka.« Tako se Dario Stasi, urednik revije Isonzo-Soca, spominja članka o nedelji metel, ki ga je v

prvih devetdesetih letih napisal Darko Bratina. Stasi nam je povedal, da se je o nedelji metel pogovarjal s številnimi sogovorniki. Vsem, ki so ga doživeli v prvi osebi, je ostal dogodek globoko zasidran v spominu, saj so po treh letih izolacije prekoricali mejo, ki je do takrat zgleдалa nedotakljiva. »Gorica je bila v vsej svoji zgodovini odvisna od slovenskega zaledja. Vec kot devetsto let sta bili podeželje in mesto vezani, tisto avgustovsko nedeljo leta 1950 pa je bilo jasno, da ne moreta biti dolgo ločeni,« je menil Stasi, ki je pred desetimi leti doživel zanimiv dogodek, vezan na nedeljo metel. »Leta 1995 smo skupaj z revijo Oko prire-

dili srečanje na trgu pred Severno postajo. Dominik Soban, urednik časopisa, je prišel na trg z metlo in nam jo simbolično vrnil,« je povedal Stasi in ponovno poudaril močan čustven učinek, ki ga je imela nedelja metel. »Po petinpetdesetih letih je prav, da se spominjamo dogodka, ki je bil resnično enkratni in ki je poznan predvsem na slovenski strani,« je menil Stasi in nadaljeval: »Uradna Gorica dogodka doslej sploh ni upoštevala, pozabljenost pa ni slučajna. Spominjajo se prve svetovne vojne in fojb, drugim zgodovinskim dogodkom pa namenjajo stranski pomen.«

Danjel Radetič

Prodor množice pod železniškim mostom pri Rdeči hiši

Alfran

Darko Bratina: »Metle so pometle mejo Tedaj sem začel sanjati njeno odpravo«

Gorica, 13. avgusta 1950. Star sem bil osem let. Zgodaj zjutraj je pršla v hiso novica, da bo mogoče ze isti dan srečati sorodnike, ki jih nismo videli ze tri leta od jeseni 1947, ko nas je meja nenadoma locila. Kot da bi dogodek pričakoval, je oče pobral mene in brata ter naju v diru peljal do mejnega prehoda pri Rdeči Hiši. Niti malo si ni pomisljal.

Naprave na mejnem prehodu so tedaj bile dokaj grobe. Sem ter tja so bili nameščeni španski jezdeci, ki so jih obkrožali svaljki boede zice; vili so se celo na dvorišču bližnje stavbe, sedanje policijske kasarne a tedaj se ene izmed gorških bolnišnic, kjer je mnogo let prej umrl Lojze Bratuz, kot nam je povedal oče. Kjer je sedaj upravna zgradba obmejne policije in carine, je tedaj bila znana gostilna, ki so ji pravili ravno »Rusa hiša« zaradi barve njenih zunanjih sten in je bila znana po prelepem papagaju, ki se je rad odzival gostom. Ko smo prišli do Rdeče Hise, smo se znašli sredi velikanske urejene in molcece množice, ki je stala, kot ce bi čakala na nepoznan obred. Postavili smo se v vrsto pred nekim zaslinjen policijskim uradom, na katerem je bilo potrebno povedati svoje ime in priimek ter ime in priimek sorodnikov, za katere se je domnevalo, da se bodo tudi oni predstavili na drugi strani meje. Po dolgem čakanju v vrsti smo opravili pripravo. Nato smo se porazgubili med množico in dolgo čakali, da nas pokličejo, kar pa ni bilo povsem gotovo. Precej ur kasneje, ko smo se ze naveličali čakanja v poletni sopari in strahu, da se razočarani vrnemo domov, je policijski agent, ki je občasno prihajal z urada, da je poklical z zvonkim glasom »srečneže«, ki so prišli na vrsto za obisk, prebral tudi naša imena, kar je pomenilo, da nas gotovo nekdo čaka na drugi strani.

Mejo smo prekoricali med bodočo zico, ki jo je začasn nadomestila debela vrva iz konoplje. »Vrtna vrata« so policijski agentje občasno a redno

»Invaziji« na časniku Oggi

Sciauzero

odpirali in spuščali skozi majhne skupine ljudi. Napravili smo nekaj korakov in prišli smo pod železniški most, ki se sedaj stoji, kjer so se sorodniki smeli srečati, se objeti in si izmenjati nekaj darilc. Oče je zagledal brata s sestro in eno izmed sestric. Zelo občuteno smo se objemali. Slisati je bilo smeh in jok hkrati. V naglici smo si izmenjali darila in družinske novice ter se spet locili. Cas, ki so nam ga dodelili, je bil zelo omejen, ker smo morali omogočiti tudi ostalim, ki so čakali v negotovosti in z upanjem v srcu, kot smo tudi mi malo prej.

Vrnili smo se na svojo stran, a zelo počasno. Ustavili smo se v gostilni, da smo se odzegnali, a tudi iz potrebe, da ostanejo se nekaj časa blizu meje s skritim upanjem, da se morda srečanje ponovi se isti dan. Z ljudmi okoli nas smo se pogovarjali o nehumanem načinu, s katerim je pobuda potekala, a hkrati o zelo človeški vsebini samega dogodka. Vedli smo se, kot ce bi zeleli

pogovor podaljšati z neznanici, ker se je s sorodniki prehitro pretrgal.

Bilo je krepko čez pol eno, morda okrog dveh, ko nas je presenetila skrivnostna in naraščajoča plima glasov ter zvočni množični spomin kot nedeljo metel. Za en dan so ljudje »pometli z mejo« in metle so postale posebno cislanski simbol tega dogodka. Meni se je dogodek vtisnil globoko v zavest. Tedaj sem dokončno razumel tragedijo meje in odtelej sem začel sanjati odpravo te naše meje tudi zato, ker je nekega leta prej v otrostvu nisem nikoli videl. Ker sem prisostvoval njenemu nastanku, upam, da bom živel dovolj dolgo, da bom lahko prej ali slej priča njeni dokončni odpravi.

Darko Bratina

(Prvic objavljamo v slovenskem prevodu zapis, ki ga je dogodku posvetil Darko Bratina. Izšel je v reviji Isonzo Soca št. 13 iz leta 1994 in spet v št. 56 iz leta 2004. Prevod je oskrbel Aldo Rupel)

»Pohod lačnih«

(...) Jugoslovanski tisk je o dogodku molcal. Na naši strani je bila očitno prevelika zadržega zlasti zaradi tretje obletnice priključitve, ki bi jo kazalo kako drugače proslaviti. Zadržega pa je bila se toliko večja, ker je »pohod lačnih«, kot je pisal nacionalistični tisk v Italiji, vsaj na zunaj kazal izrazito ekonomske razloge (čeravno sirkove metle, ki so jih nosili ob vrnitvi iz Gorice Jugoslavlani, tega ne bi mogle povsem potrjevati). Gospodarski položaj je bil leta 1950 pri nas zagotovo slabši kot pri sosedih: obljube in zagotovila iz časov političnega in diplomatskega boja pred podpisom mirovne pogodbe se torej niso uresničevale.

Ce je jugoslovanski tisk molcal, pa je bil živahen in polemičen odmev pri Italijanih in v tisku slovenske manjšine v Italiji. Primorski dnevnik (15.8.1950) je takoj po dogodku zapisal: »V nedeljo zjutraj je videl v mestno središče na bloku pri Rdeči hiši podrlo krivično mejo in Gorica je za pol dneva dobila zopet svojo sliko središča sokskih in vipavskih Slovencev.« In se dalje, »da se bo moralo nujno prej ali slej zgoditi, da bo ljudstvo umetno mejo podrla ne samo za nekaj ur, temveč za vedno, in jo postavilo tja, kjer mora biti - na narodnostno mejo onstran Soce. Dogodek je torej se en dokaz več, da mestno središče neke dežele spada k deželi.«

Podobne misli prinaša tudi goriska Soca. Drugače je pa pri Demokraciji in Katoliškem glasu. Slednji je videl v dejanju izrazito socialne motive, ko je zapisal: »Prihod pet tisočev Slovencev v Gorico v nedeljo, 13. avgusta, je razkril vso strašno resnico o nepopisni bedi in pomanjkanju, v katerem živijo« (30.8.1950). Oba lista slovenske desnice sta se v svojih poročilih približala stališčem italijanskega tiska, ki je v izrazito polemičnih protijugoslovanskih tonih vzroke za »mimo jugoslovansko invazijo Gorice«, kot je zapisal neodvisni trzaski Il corriere di Trieste (15.8.1950), iskal predvsem v ekonomskih in političnih razmerah, v katerih je takrat Jugoslavija živela. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil to čas po resoluciji Informbiroja z vsemi političnimi in gospodarskimi posledicami. Jugoslavija je takrat utrjevala pota svoje lastne samostojne politike in informbirojski tabor ji je očital naslonitev na zahod. Tako orientacija Jugoslavije pa ne bi bila pogodu Italiji, ki je hotela rešiti vprašanje svoje vzhodne meje, ali točneje Trsta, v svojo korist. (...)

Odmeve v italijanskem tisku nadaljujemo lahko z navedbo tistega, kar se je zapisalo tedniko Lunedì delle Venezie (21.8.1950), ko je trdil, »da so Slovenci videli italijansko Go-

rico in lahko primerjali tamkajšnje razmere z onimi, ki režimu, v katerem živijo, ne morejo biti v cast.« Trzaski kominformistični II laboratore (14.8.1950) je svoji oceni dodal se vidike ideološkega nestrinjanja: »Titovska vlada je v sporazumu z italijansko organizirala 'zakonit' prehod meje, da bi tako nasitila svoje prebivalstvo.«

Med listi se je nato vnela tudi polemika. Italijansko stran je zlasti prizadela misel Primorskega dnevnika o mejah na Soci. Trzaski Giornale di Trieste je v pisanju trzaskega slovenskega dnevnika spoznal politične poudarke, ki pa naj bi v danem trenutku najbolj škodili prav jugoslovanski strani. List je se zapisal, da so Jugoslavlani tistega 13. avgusta nosili domov metle na ramenih, v srčih pa so stiskali koprnece spomine.

S poskusom antologije odmevov v italijanskem tisku bi seveda lahko nadaljevali. Pregledali bi lahko tudi osrednji državni tisk in pri tem pomislili, da je prav s poročilom o goriskem 13. avgustu v osrednjem Corriere della Sera začel pot publicista in javnega delavca senator Enzo Bettiza, takrat se emigrant v Gorici. (...)

»Pohod pettisočerice« (kot berno v citiranih casopisih) je pravzaprav odmev na skupen gospodarski, politični in kulturni prostor, v katerem je Primorska do leta 1945 (1947) živela. Potem je pršla nova upravna razdelitev, ki se je očitno se najbolj nenaravno in zato tudi nelogično poigrala prav na Goriskem. Središče dežele je bilo nenadoma odsekano od svoje naravne okolice. Nelagodno občutek, da te vsakdanje življenje in potrebe ne morejo več popeljati v kraj, kamor si svobodno zahajal (in dolga stoletja tudi tvoji predniki), je zbujal čustveno reakcijo. Novega stanja v resnici ni bilo mogoče tako nenadoma sprejeti ali pa pozabiti na stare vezi, na stare case in občutja. Ce seveda ki temu dodamo se težke gospodarske razmere okoli leta 1950, se nam zde spontani in neorganizirani dogodki tistega nedeljskega dne v mesecu avgustu leta 1950 razumljivi. Takrat, ko so mnogi svoje nasilne prehode prek meje placevali z življenji - takih prehodov je bilo vzdolž naše meje mnogo več z vzhoda na zahod kot obratno -, je vrnitev množice (nimam podatkov, da bi kdo od Jugoslovancov ostal v Italiji in prošil za politični azil) govorila izrazito v prid čustvenim vzgibom, ki so 13. avgusta 1950 botrovali množičnemu obisku Gorice. (...)

Branko Marušič

(Objavljeno v Marušičevi knjigi Z zahodnega roba, Nova Gorica 1995)

Branko Marušič